

Kylmän sodan neuvostofinaali

Juhana Aunesluoma

Kylmän sodan päättyminen historiana

Kylmän sodan päättyminen 1980- ja 1990-luvun vaihteessa ymmärrettiin jo tuoreeltaan maailmanhistorialliseksi käännekohtaksi. Runsaat kaksi vuosikymmentä myöhemmin historian tutkijat ovat tarttuneet sen loppuvaiheiden tapahtumiin uudella otteella kaivamalla esiin uusia yksityiskohtia. Poliittisen tapahtumahistorian lisäksi on lähdetty selvittämään kylmän sodan päätymiseen johtanutta yhteiskunnallista ja sosiaalista dynamiikkaa sekä pidemmän aikavälin kehityskaaria. Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero esittelee uutta kotimaista tutkimusta, jossa kylmän sodan loppua lähestytään Neuvostoliiton, Suomen ja Viron näkökulmista.

Vuoden 1989 vallankumoukset, Saksojen yhdistyminen 1990 ja Neuvostoliiton luhistuminen 1990–1991 merkitsivät monille toisen maailmansodan jälkeisen ”sodanjälkeisen ajan” ja siihen liittyneiden vastakkainasettelujen loppua.¹ Supervaltojen ydinasekilvan päätös ja kylmän sodan kolmannen maailman sivunäyttämöillä käytyjen aseellisten konfliktien ja sotien hiljentyminen rauhoitti kansainvälistä politiikkaa.

Joillekin vuodet 1989–1991 näyttäytyivät ”lyhyen 1900-luvun” päätöksenä tai vähintään vuo-

den 1917 Venäjän vallankumouksesta alkaneen ajanjakson ja reaalisoialismin kauden loppuna.² Laajemmin katsoen kyse oli ehkä jopa 1700-luvun valistuksesta käynnistyneiden poliittisten ja yhteiskunnallisten utopioiden ja niiden vasta-reaktioiden ajan päätepisteestä.³ Innokkaimmat ehdivät tulkitsemaan läntisen markkinatalouden ja liberaalin demokratian voittokulun historian loppuna.⁴

Käsitykset katkoksesta ja murroksesta elävät hyvin vahvoina tarkasteltaessa 1900-luvun kahden viimeisen vuosikymmenen historiaa, ja erityisesti vuosien 1989–1991 taitekohtaa. Kyse on suuresta muutoksesta, ajasta ennen ja jälkeen Berliinin muurin murtumisen. Muutokset ja epäjatkuvuudet ulottuvat yhteiskuntien – etenkin Neuvostoliiton ja sen vaikutuspiirissä olleiden maiden – sisäiseen kehitykseen, valtioiden välisiin suhteisiin, mutta myös koko globaalin valtiollisen kansainvälisen järjestelmän ja järjestyksen tilaan ja luonteeseen. Kun tähän vielä kytketään Yhdysvaltojen nousu yksinapaisen

1. Tony Judt (2005) *Postwar. A History of Europe since 1945*, London: William Heinemann.

2. Eric Hobsbawm (1994) *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991*, London: Michael Joseph.

3. Tony Judt (1999) ”Nineteen Eighty-Nine: The End of Which European Era?” teoksessa Vladimir Tismaneanu (toim.), *The Revolutions of 1989*, London: Routledge, 165–180.

4. Francis Fukuyama (1992) *The End of History and the Last Man*, New York: Simon & Schuster.

maailmanjärjestelmän kiistattomaksi johtovaltiosioksi ja Euroopan taloudellisen integraation syveneminen poliittiseksi unioniksi vuoden 1992 Maastrichtin sopimuksessa, on kuva katkoksesta jokseenkin täydellinen.

Vuosien 1989–1991 mieltäminen maailmanhistorialliseksi murroskohdaksi perustuu pitkälti aikalaiskuvaan ja mukana olleiden kokemuksiin sekä tapahtumien vielä kestäessä tai pian niiden jälkeen laadittuihin ensimmäisiin historiansesityksiin ja tulkintoihin. Osansa murros vuosien kuvaan ovat lisänneet myös muut aikalaisanalytikot ja -kertojat, sosiologit, politiikan tutkijat, filosofit; yhteiskunta- ja ihmistieteiden edustajat kaikessa moninaisuudessaan.⁵

Aikalaiskuvan hallitsevuus on vielä kertautunut sangan runsaan muistelmakirjallisuuden myötä. Uusia silminnäkijätodistajien kertomuksia julkaistaan jatkuvasti useilla eri kielillä. Nekin aihepiiristä kirjoittavat, jotka eivät olleet paikalla Prahan Wenceslasin aukiolla tai Berliinin muurin murtuessa, kirjoittavat usein asiasta, jonka ovat aikanaan kokeneet dramaattisena uutistapahtumana ja mahdollisesti jopa kään teentekeväenä henkilökohtaisena poliittisena kokemuksena.⁶

Varsinainen kriittinen historiantutkimus onkin vasta irtautumassa aikalaishavainnoitsijoiden tuoreeltaan tapahtumien merkityksestä esittämistä näkemyksistä sekä 1990-luvun aikana laadittujen historian yleisesitysten välittämistä kokonaistulkintoista. Vaikka olemassa oleva kuva on vahva, ensimmäiset säröt ovat jo näkyvissä. Siksikin on hyvä pysähtyä hetkeksi pohtimaan 1990-luvun vaihteesta vallitsevaa historia kuvaa ja sitä, mihin suuntaan aihetta koskeva historiantutkimus on menossa. Historiallisen Aikakauskirjan kylmän sodan päättyminen -teemanumeron tarkoituksena on antaa esimakua siitä, minkälaisella otteella ja mistä näkökulmista tutkijat ilmiöitä nyt katsovat, ja myös virikkeitä muuttuvan historiakuvan uusiksi rakennuspuiksi.

Aikalaiskuvan voima

Vuosien 1989–1991 tapahtumia suoraan todistaneiden tunnetta käännekohtassa elämisestä lisäksi tapahtumien yllätyksellisyys. Tapahtumat kytkeytyivät toisiinsa tavalla, joka jälkikäteen katsoen näyttää muodostavan johdonmukaisesti edenneen syy- ja seuraussuhteiden ketjun, mutta joka aikalaisille näyttäytyi odottamattomalta ja uskomattomalta, pelottavaltakin. Yhtä lailla yllättävää kuin tapahtumasarjan käynnistyminen oli sen päätepiste: kylmän sodan päättyminen Neuvostoliiton ja sen imperiumin luhistumiseen ilman laajamittaista verenvuodatusta.⁷

Tapahtumien selostuksessa ja selittämisessä olivat historioitsijat etulinjassa. Nopeimmat saivat esityksensä ulos jo vuoden 1990 aikana. Vallankumousvuoden 1989 idealismia ja tulevaisuudenoptimismia huokuva tulkinta saavutti vaikuttavimman muotonsa brittiläisen journalistin ja historioitsijan Timothy Garton Ashin läpimurtoteoksessa *We the People: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, joka kirjoitettiin tapahtumien kestäessä ja julkaistiin jo vuoden 1990 alussa. Hyvänä journalistina ja tutkijana tekijä tuntui olleen itse paikalla aina, kun vallankumous askelsi eteenpäin. Garton Ashin teos käännettiin saman tien useil-

5. Kansainvälisen politiikan tutkimuksessa kylmän sodan päättyminen tuli "teorian ulkopuolelta" yllättävänä ja epätodennäköisenä tapahtumana, joka sýsýsi liikkeelle tieteenalan kriittisen itsearviointin ja vauhditti uudenlaista teorianmuodostusta. John Lewis Gaddis (1992) "International Relations Theory and the End of the Cold War", *International Security* 17/3, 5–58.

6. Juhana Aunesluoma (2010) "Teoria ja historioitsijan valinnat", *Kosmopolis* 40/2, 61–71.

7. Vuotta 1989 seurannut voimakas epävarmuuden tunne välittyi erinomaisesti mm. tapahtumissa mukana olleen ja niitä läheltä seuranneen suomalaisdiplomaatti Jaakko Blombergin teoksesta (2011) *Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi*, Helsinki: WSOY. Laveammasta globaalista ja ajallisesta perspektiivistä ovat samoja epävarmuuden vuosia käsitelleet myös muut diplomaatit, joista mainittakoon esim. Jukka Valtasaari (2009) *Myrskyn vuodelt. Suomen suunta kylmän sodan jälkeen*, Helsinki: Otava.

le kielille. Suomeksi se ilmestyi Yrjö Lautelan kääntämänä vuoden 1991 alussa.⁸

Jatkoa tämä tulevaisuuteen orientoitunut katse vuoden 1989 merkityksestä sai brittiläistyneen saksalais sosiologi Ralf Dahrendorfin teoksesta *Reflections on the Revolution in Europe*. Lordi Dahrendorfin esseen otsikon viittaus Edmund Burken kommentaariin Ranskan suuresta valankumouksesta kehysti tietoisesti edellisen vuoden tapahtumia osaksi kahden vuosisadan mittaista historian kaarta. Vuosien 1789 ja 1989 kytkeminen toisiinsa tarjosi kirjoittajalle herkullista historian ajallista symmetriaa. Burkesta poiketen Dahrendorf kuitenkin hahmotti Euroopan tulevaisuutta avoimen yhteiskunnan ja liberalismien hengessä. Myös Dahrendorfin teosta käännettiin ahkerasti eri kielille, ja suomeksi se julkaistiin 1991.⁹

Garton Ashin ja lordi Dahrendorfin aikalais-kommentaarit ja -kuvaukset viitoittivat tietä valtavalle määrälle kirjoittajia ja tutkijoita, joiden teoksista ja kirjoituksista syntyi 1990-luvun mitaan oma lähihistorian alaluokkansa. Vuoden 1989 vallankumouksista katse kiertyi pian Saksojen yhdistymiseen, ja hieman myöhemmin Neuvostoliiton hajoamisprosessiin. Kylmän sodan päättymisen reaaliosialismien ja Neuvostoliiton luhistumiseen ja Saksojen yhdistymiseen käynnisti kilpajuoksun siitä, ketä tai keitä valtiomiehiä tai - naisia muun maailman oli syytä kiittää lopputuloksesta.¹⁰ Maailmanjärjestelmän muutos synnytti sekä vuosikymmenen puoliväliin mennessä kokonaan oman alalajinsa, globaalisatiokirjallisuuden, josta pian johdettiin historian tutkimuksellisia sovelluksia globaali-historian tai transnationaalisen historian muodoissa.

Historiantutkimuksen historian kannalta on kiinnostavaa, kuinka laajalti historiantutkijat eri puolilla maailmaa omaksuivat 1990-luvun vaihteen murroskohdan uuden paradigman kiinnepisteeksi. Kuten pian havaittiin, siitä voitiin tarkastella hyvinkin pitkälle menneisyyteen ulottuvia kehityskulkuja ja tulkita varsinkin eurooppa-

laisten yhteiskuntien historiallisen kehityksen pitkää linjaa, kansainvälisten suhteiden historiasta puhumattakaan.

Historiantutkijoille murroskohta antoi mahdollisuuden vetää ajallinen päätepiste useillekin laajoille ajallisille kaarille. Näkökulmasta riippuen oli päättynyt jotakin, joka oli alkanut esimerkiksi 1945, 1917 tai 1789. Ajatus päätepiesteestä ja ajasta ennen ja jälkeen näkyi välittömästi kokonaistulkinnossa näin rajattujen aikakausien keskeisistä piirteistä. Siinä missä marxilaisen koulukunnan brittihistorioitsijalle Eric Hobsbawmille kyse oli ”äärimmäisyyksien ajan” lopusta, konservatiiviselle amerikkalaishistorioitsijalle John Lewis Gaddisille Neuvostoliiton hajoaminen antoi syyntä ja mahdollisuuden nähdä kylmän sodan vuosikymmenet läntisen yhteiskuntamallin voittokulkuna.¹¹ Ottamatta näin avoimesti kantaa vuosisadan voittajiin ja häviäjiin, toinen amerikkalaishistorioitsija Mark Ma-

8. Timothy Garton Ash (1990) *We the People. The Revolution of '89 as Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, Cambridge: Granta Books; Timothy Garton Ash (1991) *Euroopan kumous*. Suomentanut Yrjö Lautela, Helsinki: Kirjayhtymä 1991.

9. Ralf Dahrendorf (1990) *Reflections on the Revolution in Europe*, London: Chatto & Windus 1990. Ralf Dahrendorf (1991) *Huomisen Eurooppaan*. Suomentanut Anna Salo, Helsinki: Kirjayhtymä 1991.

10. Kärkisijoja jaettiin erityisesti Yhdysvalloissa Ronald Reaganille ja Euroopassa Mihail Gorbatsheville. Myös Saksan liittokansleri Helmut Kohl ja Margaret Thatcher nousivat pian pistesijoille, jälkimmäinen osin omien muistelmiensa ansiosta ja Kohl Saksan yhdistymistä käsittelevässä kirjallisuudessa. Michael Cox (2007), ”Another Transatlantic Split? American and European Narratives and the End of the Cold War”, *Cold War History* 7/1, 121–146; Gorbatshevistä ja Kohlsta mm. Philip Zelikow & Condoleezza Rice (1995) *Germany Unified and Europe Transformed. A Study in Statecraft*, Cambridge Mass., Harvard University Press; Archie Brown (2007), *Seven Years that Changed the World. Perestroika in Perspective*, Oxford: Oxford University Press; Andrei Grachev (2008), *Gorbachev's Gamble. Soviet Foreign Policy & the End of the Cold War*, Cambridge: Polity Press.

11. Hobsbawm (1994); John Lewis Gaddis (1997) *We Now Know. Rethinking Cold War History*, Oxford: Oxford University Press.

zower saattoi hänkin kuitenkin lopettaa vuoteen 1990 tilinpäätöksensä ”pimeän mantereen” kam-mottavasta vuosisadasta.¹² Toisin kuin vuoden 1989 vallankumoussuomussa kirjoittanut Timothy Garton Ash, Mazower oli toisaalta jo huomattavasti epävarmempi Euroopan tulevaisuuden suhteen, ja vastaava aprikointi alkoi yleistyä varsinkin 2000-luvun puolella laadituissa historian kokonaisesityksissä.¹³

Edellä aloitettua listaa voitaisiin jatkaa, ja ulottamalla tarkastelu eri kielialueille kuva rikastuisi vielä lisää, joskin vuosien 1989–1991 kään-teentekevyyttä tavalla tai toisin kriittisesti arvioivien esitysten lista jäisi edelleen sangen lyhyeksi. Ranskankieliseen maailmaan katsomalla esille voisi vaikkapa nousta Georges-Henri Soutou *La guerre de Cinquante Ans*, jossa kylmä sota esiintyy idän ja lännen suurvaltojen välisenä 50-vuotisena sotana, jonka päätepiste 1990 lopetti yhden maailmanhistoriallisen ajanjakson.¹⁴ Saksalaisessa historiankirjoituksessa vuosi 1990 on niin ikään noussut koko kansakunnan historian pitkää linjaa tahdittavaksi merkkipal-luksi ja historian jäsentäväksi näkökulmaksi, mutta toisin kuin kylmään sotaan keskittyvässä historiankirjoituksessa, vuodet 1989–1990 ovat paitsi jonkin loppu, myös jonkin uuden alku.¹⁵

Ajallisen perspektiivin lisääntyminen ei aina-kaan vielä vuonna 2009, jolloin muisteltiin kahden vuosikymmenen takaisia tapahtumia, ollut ehtinyt kyseenalaistamaan keskeisiä aikalaistul-kintoja. Kirjamarkkinoille tulvahti joukko kirjoja, joissa tapahtumien keskelle palattiin Garton Ashin ja muiden varhaisten aikalaiskuvauksien hengessä.¹⁶ Yksityiskohtien tarkentuminen ja myös vallankumousten väkivaltaisen puolen ko-rostaminen eivät vieneet pois huomiota tapah-tumien mieltämisestä suurena käänteenä tai muutoksena. Siitä huolimatta, tai ehkä juuri siitä syystä, että ”1989” oli ehkäpä ja todennäköisesti ”viimeinen kerta, kun maailmanhistoriaa tehtiin Euroopassa”, se piirtyy eurooppalaiseen historia-tajuntaan mantereen suurena historiallisena hetkenä.¹⁷

Kuvat Berliinin muurin murtumisesta onkin luonut konkreettisen kuvaston, joka edelleen hallitsee käsityksiämme vuosien 1989–1991 ta-pahtumista. Siinä missä muuri soveltui erin-omaiseksi kylmän sodan aikakauden symboliksi, sen murtuminen symboloi katkosta, vapautu-mista ja uuden alkua. Kirjallisten historianesi-tysten on ollut äärimmäisen vaikea irrottautua tästä kuvastosta, eikä toki se kaikilta osin ole edes tarpeellistakaan. Onkin kiinnostavaa tar-kastella, miten hiljalleen alkanut, systemaatti-seen alkuperäislähdetutkimukseen pohjaava kriittinen tutkimus on alkanut lähestyä tätä voi-makkaasti latautunutta visuaalista ja kirjallista historiakuvastoa.

Kriittisen historiantutkimuksen tilaus

Kuten 2009 aikana julkaistuista historian esityk-sistä havaitaan, ajallinen etäisyys ei yksin riitä luomaan historiantutkimukselle sen tarvitse-maa kriittistä perspektiiviä. Tästäkin syystä amerikkalaishistorioitsija Mary Elise Sarotten vuonna 2009 julkaistua teosta *1989: The Struggle*

12. Mark Mazower (1998) *Dark Continent. Europe's Twentieth Century*, London: Allen Lane.

13. Bernard Wasserstein (2007) *Barbarism and Civilization. A History of Europe in Our Time*, Oxford: Oxford University Press.

14. Georges-Henri Soutou (2001) *La guerre de Cinquante Ans. Les relations East-West 1943–1990*, Paris: Fayard.

15. Saksalaisesta 1990-luvun kirjallisuudesta on hyödyllinen yhteenvedo Kristina Spohr (2000) ”German Unification. Between Official History, Academic Scholarship, and Political Memoirs”, *The Historical Journal* 43/3, 869–888.

16. Esim. Michael Meyer (2009) 1989: *The Year That Changed the World. The Untold Story Behind the Fall of the Berlin Wall*, London: Simon & Schuster; suomennos julkaistu 2010 nimellä *Ihmisten vuosi 1989*, kääntäjä Veli-Pekka Ketola, Hämeenlinna: Karisto; Victor Sebestyen (2009) *Revolution 1989. The Fall of the Soviet Empire*, London: Weidenfeld & Nicolson; Stephen Kotkin (2009) *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*, Princeton: Princeton University Press; Jeffrey A. Engel (toim.) (2009), *The Fall of the Berlin Wall. The Revolutionary Legacy of 1989*, Oxford: Oxford University Press.

17. Timothy Garton Ash ”1989!” *The New York Review of Books* 56/17, 5 November 2009.

to *Create Post-Cold Europe* on syytä pitää erityisen merkittävänä askeleena kohti uudenlaista historiakuva.¹⁸

Sarotten tutkimus on ensimmäinen täydet mitat täyttävä, alkuperäislähteisiin pohjautuva, kriittinen puheenvuoro vuoden 1989 tapahtumien merkityksestä. Tapahtumahistorian tarkentamisen lisäksi sen merkittävien, ja samalla kiistanalaisien, anti on siinä, että se kyseenalaistaa tulkinnan vuosista 1989–1991 sellaisena katkoksenä ja murroksena, kuin se aikalaistulkintoissa ja muussa historiakirjallisuudessa on tähän asti esiintynyt. Sarotte näkee vuoden 1989 merkityksen ei niinkään jonkin aikakauden päätöksenä kuin uuden alkuna. Katseen suunta on vuodesta 1989 eteenpäin, ei taaksepäin. Tältä osin Sarotten teos poikkeaa näkökulmaltaan muusta kylmän sodan päättymisvaiheiden tutkimuksesta, jossa on keskitytty sen selvittämiseen, miten vuoteen 1989 tultiin ja miksi kylmä sota päättyi niin kuin se päättyi. Hyvänä esimerkkinä jälkimmäisestä otteesta on toinen nuoren polven amerikkalaihistorioitsija Jeremi Suri, joka on jäsentänyt kylmän sodan päättymistä kolmen sisäkkäisen aika- tai tapahtumatason kehän avulla. Kehät ulottuvat vuoteen 1983 identifioidusta ratkaisevasta kriisistä (1. kehä) taaksepäin 1950- ja 1960-luvuille (2. kehä) ja eteenpäin kohti 1990-luvun vaihdetta (3. kehä).¹⁹

Sekä Suri että Sarotte ovat kuitenkin yhtä mieltä siitä, että kylmän sodan kahtiajakoon perustunut kansainvälinen järjestys oli rapautunut perustuksiltaan jo aiemmin. Tämä selittää vuosien 1989–1991 muutoksen nopeuden ja suhteellisen verettömyyden. Vaikka he eivät yhteyttä suoraan osoitakaan molemmat lähestyvät argumenttia, jonka mukaan kylmän sota ja sen vastakkainasettelut olivat vuoden 1989 koittaessa jo päättyneet. Se, mitä vuosina 1989–1991 tapahtui, johtui kylmän sodan päättymisestä, eikä päinvastoin. Reaalisosialismi ja Neuvostoliitto pysyivät pystyssä kylmän sodan ansiosta, ja monella tapaa olivat myös olemukseltaan kylmän sodan tuotosta.

Uudemmassa tutkimuksessa kylmän sodan päättyminen nähdäänkin olennaisesti vuosien 1989–1991 tapahtumia pidempänä prosessina. 1990-luvun vaihteen suurin merkitys on niissä kehityskuluissa, jotka silloin syydytyivät liikkeelle ja muovasivat kylmän sodan jälkeistä Eurooppaa ja maailmaa. Siinä minkälaiseen lopputulokseen päädyttiin, ei Sarotte näe mitään ennalta määrättyä tai vääjäämätöntä. Useat erilaiset ryhmät, vaikuttajat, intressit ja ideat kilpailivat keskenään. Erilaisista vaihtoehdoista lopulta valikoitui se, joka rakenteiltaan muistutti eniten vuotta 1989 edeltänyttä järjestystä.

Sarotte ei kiistä vuoden 1989 merkitystä vedenjakajana, mutta suhteellistaa sitä. Hänen silmissään Eurooppa on edelleen jakautunut, mutta jakolinjat kulkee kauempana idässä kuin vuoden 1989 alkaessa. 1990-luvun kuluessa Euroopan geopoliittinen arkkitehtuuri oli asettunut asentoon, joka muistutti 1940-luvun lopun tilannetta – sen peilikuvana. Saksa oli ottanut vanhan paikkansa mantereen teollisena ja taloudellisenä johtovaltiona. Vuosien 1989–1991 ratkaisujen suurin häviöjä Venäjä oli jäänyt uuden järjestyksen ulkopuolelle, ja on siellä edelleen.

Ajatuksenjuoksua voi jatkaa pidemmällekin. Euroopan geopoliittisen arkkitehtuurin lisäksi voimme katsoa vuoden 1989 utopioiden kovaa kohtaloa monissa maissa. Venäjällä palattiin 1990-luvun demokratiakokeilujen jälkeen autoritäärisen hallitustapaan jo vuosituhannen vaihteessa, ja samaa reittiä on seurattu 2010-luvun vaihteessa Unkarissa. Tie kohti demokraattisia oikeusvaltioita on osoittautunut muuallakin entisen Neuvostoliiton vaikutusalueella hankalaksi, jos sille on edes lähdettykään. Entisen Jugoslavian alueella Länsi-Balkanilla 1990-luku muiste-

18. Mary Elise Sarotte (2009) *1989. The Struggle to Create Post-Cold War Europe*, Princeton: Princeton University Press.

19. Jeremi Suri (2002), "Explaining the End of the Cold War: A New Historical Consensus?" *Journal of Cold War Studies*, 4/4, 60–92.

taan julmien sotien ja etnisten puhdistusten vuosikymmenenä, joista toipuminen on edelleen pahasti kesken. Kaikki tämä antaa aihetta pohdita, mikä vuosina 1989–1991 Euroopassa oikeastaan muuttui.

Sarotten tutkimus on puheenvuoro dialogisena, jota käydään uudemman historiantutkimuksen ja aikalaiskäsitysten välillä. 1989 on syntynyt osana tätä dialogia, jossa Sarotten teosta monin tavoin motivoineena puheenvuorona olivat liittokansleri Helmut Kohlin vuosina 2005–2007 ilmestyneet muistelmat.²⁰ Kohlin muistelmien julkaisu käynnisti eräänlaisen ketjureaktion muiden muistelijoiden osalta ja varsinkin alkuperäislähteiden saattamisessa tutkijoiden ulottuville.

Britannian ulkoministeriön julkaisemassa korkeatasoisessa *Documents on British Policy Overseas* -sarjassa julkaistiin vuonna 2009 Saksojen yhdistymistä koskeva nide, jonka sisältämät dokumentit julkistettiin poikkeuksellisesti etuajassa 30-vuoden salassapitosäännöstä. Vuotta myöhemmin saatiin tutkijoiden käyttöön mm. DDR:n ulkopoliittikan viimeisiä vaiheita koskeva dokumenttikokoelma. Erityyppisiä dokumenttikokoelmia on julkaistu jo varsin runsaasti, joista Suomen ja tämän Historiallisen Aikakauskirjan teemanumeron kannalta ehkä kiinnostavin on kokoelma Ruotsin ulkoministeriön 2011 julkistamia Venäjän- ja Baltian-poliittikan asiakirjoja vuosilta 1989–1991.²¹ Alkuperäislähteiden saatavuuden osalta voi melkein jo sanoa, että 1990-luvun vaihdetta on helpompi tutkia kuin 1980-luvun alkua. Aihe ja alkuperäislähteet suorastaan kutsuvat tutkijoita äärelleen.

Neuvostoliitto, Viro, Suomi

Tässä teemanumerossa kylmän sodan päättyemisvaiheisiin palataan Suomen, Neuvostoliiton ja Viron näkökulmista. Kokonaisuuden avaavassa Simo Mikkosen artikkelissa luodetaan neuvostohistorian tutkimuksessa meneillään olevaa murroskautta, jossa tarkastelun kohteina olevien kansalaistason, kansalaisyhteiskunnan ja

poikkikansallisuuden kautta avautuu oma selitystasonsa ja aikajänteensä neuvostovallan romahdukseen.

Olli Nurmen artikkelissa Viron Muinaismuistoseuran toiminnasta Viron itsenäisyyden palauttamisessa 1987–1991 voi nähdä yhden tavan konkretisoida Mikkosen esittämiä käsitteellisiä ja metodologisia virikkeitä ja haasteita. Nurmen aloittamaa Viro-teemaa jatketaan ja kontekstualisoidaan edelleen Pertti Grönholmin artikkelissa, jossa Muinaismuistoseuran historiapolitiikka esiintyy osana laajempaa kansallismielisten poliittisten ryhmien toimintaa. Kokonaisuuden päättää Saara Matalan artikkeli Suomen ja Neuvostoliiton välisen taloudellisen erityissuhteen, idänkaupan, loppumisesta. Matalan alkuperäislähteisiin pohjautuva tutkimus on hyvä esimerkki siitä, miten 1990-luvun vaihteen tapahtumia voidaan nyt tutkia monipuolista arkisto- ja haastatteluaineistoa hyödyntäen. Samalla se kertoo kiinnostavan tarinan siitä, kuinka voimakkaassa muutoksessa Suomen ja Neuvostoliiton taloussuhteet olivat jo hyvissä ajoin ennen Neuvostoliiton romahdusta. Monille aikalaisille muuttuva maailma ja sen perusteet näyttivät kuitenkin sitä pysyvämmiltä ja vakaimmilla mitä lähemmäksi loppua edettiin.

20. Helmut Kohl (2005–2007) *Erinnerungen 1982–1990 ja Erinnerungen 1990–1994*, München: Droemer.

21. Patrick Salmon, Keith Hamilton & Stephen Twigge (toim.) (2009) *Documents on British Policy Overseas, Series III, Part VII: German Unification, 1989–1990*, London: Routledge & Foreign and Commonwealth office; Ines Lehmann (toim.) (2010) *Die Aussenpolitik der DDR 1989/1990. Eine dokumentierte Rekonstruktion*, Baden-Baden: Nomos; Utrikesdepartementet (2011) *Ett imperium imploderar. Rapportering och analyser från svenska diplomater om händelserna i Sovjetunionen och dess lydstat med tonvikt på Baltikum åren 1989–1991*, Stockholm: Regeringskansliet; Kts. myös "The End of the Cold War", *Cold War International History Project Bulletin* 12/13, 2001.